

Wim van Binsbergen

Ter gelegenheid van het afscheid van Gerrit Grootenhuis als Algemeen Secretaris van het Afrika-Studiecentrum (ASC) te Leiden organiseerden het ASC en de Werkgemeenschap Afrika (WGA) een symposium onder de titel 'De Nederlandse Afrikanistiek 1967-2000'. Onderstaand stuk is gebaseerd op de voordracht die Wim van Binsbergen bij die gelegenheid hield.

Nederlands Afrika-onderzoek tot het jaar 2000: thema's voor de toekomst

Tien jaar geleden schreef ik een overzichtsartikel over de Nederlandse Afrikanistiek. Het is wrang om te constateren dat in de afgelopen decade de verdere neergang van de samenlevingen van het continent, in economisch en medisch opzicht, naar voedingssituatie en naar politieke stabiliteit, gepaard is gegaan met een onmiskenbare bloei en consolidatie van de Nederlandse Afrikanistiek.

De opbouw van het stuk is simpel: na een inventarisatie van de hulpbronnen nu, bespreek ik huidige onderzoeksthema's, waartegen ik vervolgens alternatieve thema's afzet, om te eindigen op de optimistische toon die, zoals elke orakel-priester weet, de beste garantie is voor succes.

Hulpbronnen

Personeel

Menskracht blijft de belangrijkste hulpbron in het wetenschappelijk onderzoek, en het is verheugend om vast te stellen dat thans, nauwelijks veertig jaar nadat vanuit Nederland de eerste onderzoekers (Albert Trouwborst, André Köbben) naar Afrika togen voor langdurig veldwerk, de personele sterkte van de Nederlandse Afrikanistiek kwantitatief en kwalitatief groter is dan ooit. Er zijn thans ruim 200 Nederlandse Afrikanisten. Van een actueel (maar onvolledig) bestand van 131 hunner over wie wij specifieke gegevens hebben, blijkt 48% gepromoveerd, en 15% (19 personen) bezet een hoogleraarspost. Van de niet-gepromoveerden blijkt de helft (33 personen) aan een proefschrift te werken. Deze promotie-projecten vinden in toenemende mate plaats onder promotores die zelf ook Afrika als specialisatiegebied hebben. Bloei blijkt ook uit het feit dat (afgezien van enige emeritus-hoogleraren) nauwelijks 10% geen betaalde werkkring heeft.

De geografische distributie van werkkringen geeft een opvallende concentratie te zien: van genoemd bestand werkt ca. 30% in Leiden, 13% in Amsterdam, 9% in Utrecht en 8% in Den Haag, terwijl de andere universiteitssteden ieder minder dan 5% van het landelijke aantal in huis hebben. Deze concentratie bevordert beslist de efficiënte productie in Leiden, maar schaadt het onderwijs en de wetenschapsproductie elders, en maakt Leiden ook moeilijk doordringbaar voor nieuwe wetenschappelijke impulsen van elders in den lande. Niettemin valt te vrezen dat deze concentratie zich de komende decade verder zal voortzetten.

Verheugend voor een vakgebied dat vanouds zoveel te danken heeft gehad aan de inbreng van vrouwelijke onderzoekers, is dat 30% van de Nederlandse Afrikanisten vrouwen zijn – stellig een van de meer vrouwvriendelijke wetenschapsgebieden in Nederland. Bij nadere beschouwing blijkt dit cijfer minder rooskleurig: de vrouwen bevinden zich vooral onder de niet-gepromoveerden, en slechts één vrouwelijke Afrikanist is hoogleraar. Verheugend is dan echter weer dat de vrouwen onmiskenbaar aan een *inhaalmanoeuvre* bezig zijn: in verhouding zijn significant meer vrouwen met een proefschrift bezig dan mannen, zodat voor het eind van de huidige decade verwacht kan worden dat ook naar wetenschappelijke status de vrouwelijke Afrikanisten een met de mannelijke collega's meer vergelijkbare positie zullen hebben verworven. Dit is niet alleen verheugend vanuit een emancipatorisch gezichtspunt (waarvan het referentiekader eerder in de Noordatlantische samenleving ligt dan op het Afrikaanse continent); het betekent ook dat het wetenschappelijke beeld dat de Nederlandse Afrikanistiek produceert evenwichtiger is en de vrouwelijke 'meerdan-helft' van de Afrikaanse bevolking beter recht zal kunnen doen.

Bij een bespreking van de personele factor moeten wij even stilstaan bij de inbreng van Afrikaanse collega's. Een van de eerste bijeenkomsten die de piepjonge WGA organiseerde, in 1981, hield zich bezig met de status van de buitenlandse, Noordatlantische onderzoeker in Afrika. Het thema was ingegeven door de vrees dat in Afrika de deuren voor ons onderzoekers zich aan het sluiten waren. De Afrikaanse gastsprekers maakten toen al duidelijk dat de situatie genuanceerder lag: dat het er niet om te doen was om Noordatlantische Afrikanisten de toegang tot het veld te ontzeggen, maar dat in het kader van een intellectuele dekolonisatie – complement van de staatsrechtelijke dekolonisatie van enige decennia eerder – de ongelijkheden tussen Noordatlantische en Afrikaanse collega's in faciliteiten, hulpbronnen, initiatieven, formuleren van prioriteiten, onderzoeksmogelijkheden, secundaire arbeidsvoorwaarden, moesten worden teruggebracht, in het besef dat de toekomst van de Afrikanistiek in toenemende mate ligt in intercontinentale samenwerking op zowel institutioneel als individueel niveau. Dat in de jaren '80 het Nederlandse Afrika-onderzoek verre van te stagneren juist een grote bloei-periode heeft doorgemaakt, komt mede doordat ernst is gemaakt met het implementeren van deze gedachte.

BIBL. AFRIKA-STUDIECENTRUM
UDC. (492)
001(6)
PL. Overdr. 1005
PPN 085905178
LEIDEN 7-2-94

De meeste Nederlandse instellingen waar Afrika-onderzoek wordt verricht zijn samenwerkingsverbanden aangegaan met Afrikaanse zusterinstellingen. Naast het verzekeren van toegang tot het onderzoeksveld heeft dit ook mogelijk gemaakt dat onderzoeksdoelstellingen en -prioriteiten met een Afrikaanse inbreng werden geformuleerd of herformuleerd, en dat thans in toenemende mate van Afrikaanse participatie sprake is, niet alleen in het verre veld maar ook in de gebouwen, publikaties, promotieprojecten, seminars en conferenties in Nederland. Dit is een verheugende ontwikkeling die zich (mede door de positieve aandrang die in dit opzicht wordt uitgeoefend vanuit DGIS en NUFFIC) in de komende decade alleen maar kan consolideren. In dit verband moeten wij ons wel hoeden voor enghartig opportunisme. Onze relaties met Afrikaanse collega's dienen onze

kwalitatief oogpunt minstens even belangrijk) mede via de werkgemeenschappen (in dit geval met name de WGA) de kaders gecreëerd waarbinnen onderzoeksvoorsellen konden worden verbeterd en geprioriteerd, en onderzoek kon leiden tot degelijke verslaggeving. WOTRO heeft aldus een voortreffelijke rol gespeeld in de doorstroming van jonge afgestudeerden naar de rangen van gepromoveerde, gepromoveerde beoefenaars van het vak. Bij de huidige bezinning op de plaats van WOTRO in het Nederlands wetenschapsbestel mag dit primaire gegeven niet onder de stapel organisatorische, financiële en ideologische overwegingen ondersneeuwen. Er is overigens weinig reden om te vrezen dat een door en door gezond wetenschapsgebied als de Afrikanistiek financieel op de tocht zal komen te staan in de komende decade; de bezuinigingen die andere takken van

*Vrouwen lopen door een drooggeval-
len rivier waarvan de oevers zijn
beplant om het wegspoelen in de
regentijd tegen te gaan (Niger).
Onderzoek(st)ers besteden in to-
nemende mate aandacht aan de the-
ma's 'vrouwen' en 'milieu'. De in-
ventarisatie van proefschriftprojecten
doet echter vermoeden dat het gecombi-
neerde thema 'vrouwen en milieu'
nog weinig in de belangstelling staat.
Foto: Ron Gieling*

eigen onderzoeksbelangen, maar wij behoren hen ook te steunen in hun strijd – onder economisch, logistiek en politiek moeilijke omstandigheden – voor wetenschappelijke autonomie. Door het bevorderen van fundamenteel kwaliteitsonderzoek (in samenwerking met onder meer Nederlandse collega's en instituten) moeten wij trachten hun vlucht in kortstondige en wetenschappelijk povere *consultancies* tot staan te brengen. In laatste instantie moet de bloei van de Afrikanistiek in een Noordatlantisch deel van de wereld vruchtbaar zijn voor een wetenschappelijke generatie die elders zal opgroeien: een consolidatie van de Afrika-wetenschap op het Afrikaanse continent zelf. Bevorderen van de onderzoekscapaciteit van Afrikaanse collega's is de beste garantie daartoe.

Fondsen

Een van de belangrijkste factoren in de groei van de Nederlandse Afrikanistiek in de jaren '80 is geweest de Stichting voor het Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen (WOTRO), die in de loop der jaren voor tientallen promovendi en een geringer aantal gepromoveerde onderzoekers langdurig onderzoeksverblijf in Afrika heeft mogelijk gemaakt. WOTRO is daarmee de belangrijkste afzonderlijke geldgever geweest voor Afrika-onderzoek, en heeft (vanuit

wetenschap hebben getroffen hebben de Afrikanistiek tot nu toe verrassend ongemoeid gelaten, en niet slechts wat WOTRO betreft.

Wetenschappelijke organisatie

Van de andere kant is WOTRO uiteraard maar een van de vele Nederlandse instellingen die mede de Afrikanistiek bevorderen, en het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat in feite een groot deel van het lopende Afrika-onderzoek plaatsvindt aan onderzoeksinstituten zoals het sinds kort bij de Rijksuniversiteit Leiden ondergebrachte Afrika Studiecentrum (ACS), bij para-universitaire instituten zoals het ISS, CESO en KIT, en vooral bij universitaire vakgroepen in het kader van de Voorwaardelijke Financiering. Niet meer dan eenderde van de thans lopende promotieprojecten in de Afrikanistiek is geheel door WOTRO gefinancierd, enkele genoten voorts een reisbeurs van enige duizenden guldens, terwijl meer dan de helft geen enkele WOTRO steun ontvangen heeft. Waarschijnlijk kunnen deze getalsverhoudingen geëxtrapoleerd worden naar het recente verleden, zodat wij kunnen stellen dat bij de uitbouw van de Nederlandse Afrikanistiek in de afgelopen decade universitaire en para-universitaire instituten een grote rol hebben gespeeld. Een van de opdrachten voor de komende decade zal dan ook zijn

het veiligstellen van VF-fondsen en instituuksbudgetten ten behoeve van Afrika-onderzoek. Welke bijdrage beleidsgericht contractonderzoek in dit verband kan spelen blijft onzeker.

Met het bovenstaande zijn al de organisatievormen genoemd waarmee het Afrika-onderzoek in Nederland wordt gerealiseerd. De organisatorische complexiteit van het veld, de grote aantallen onderzoekers, en de initiatieven die ontwikkeld worden door ASC en WGA, verzekeren de wetenschappelijke uitwisseling via bijeenkomsten en conferenties, en zorgen voor verbetering en prioritering van onderzoeksvorstellen voor WOTRO-financiering. Voor voortzetting van deze invloed in de komende decade lijken de voorwaarden aanwezig.

Publikatiemogelijkheden

Hoewel veel Afrika-onderzoek zijn eerste en soms enige neerslag vindt in niet-gepubliceerde dissertaties en interne rapporten en reeksen, is de meest respectabele vorm van wetenschappelijke rapportage nog steeds die welke duurzaam is, internationaal verkrijgbaar, en niet in eigen beheer uitgegeven maar voor publikatie geschikt bevonden door onafhankelijke deskundigen: d.w.z. internationale wetenschappelijke tijdschriften en boeken. Nederlandse Afrikanisten hebben blijkbaar ruimschoots toegang tot laatstgenoemde publikatie-mogelijkheden, en de afgelopen decade geeft een grote produktie te zien die tot het jaar 2000 verder zal toenemen. Inmiddels echter lijkt de omvang en de rijkheid van de Nederlandse Afrikanistiek groot genoeg om door middel van een eigen tijdschrift zichzelf ook internationaal te profileren. De grote meerderheid der Nederlandse onderzoekers (bijna 70%) steunt het streven naar een dergelijk tijdschrift, maar – na de teleurstellende ervaringen met eerdere tijdschriften als *Kroniek van Afrika* en *African Perspectives* – is het onverstandig de eisen van mankracht, logistiek, continuïteit van aanbod en afname, te onderschatten. Ruimschoots voor 2000 zal wel een mogelijkheid tot periodieke uitwisseling in druk gecreëerd worden door de WGA, maar dit zal dan in eerste instantie de vorm krijgen van een jaarboek of van bij een reeds bestaande periodiek ondergebrachte themanummers.

Laten wij na deze bespreking van de hulpbronnen voor Afrika-onderzoek in de nabije toekomst, ons richten op de inhoudelijke thema's voor zulk onderzoek.

Thema's van onderzoek

Thema's in 1981

Uit mijn overzicht van tien jaar geleden sprak een aanzienlijke fragmentatie van het Nederlandse Afrika-onderzoek, waardoor het moeilijk was overkoepelende thema's te identificeren. Ik meende toen de volgende aandachtsclusters te kunnen onderscheiden:

- sociale demografie en fertiliteit
- sociaal-economische verhoudingen in plattelandsgebieden
- formele bureaucratische organisaties, overlappend in:
  - Afrikaanse staten
  - recht in Afrika
- de contextuele studie van Afrikaanse religie
- en, als restcategorie, algemene etnografische studies naar het voorbeeld van de klassieke antropologie van Afrika.

Tien jaar later blijkt het studieveld zich zozeer ontwikkeld te hebben dat het, zeker zonder de hulp van een overzichtsbibliografie, voor één persoon onmogelijk is om over al deze thema's gefundeerde uitspraken te doen. Ik heb bijvoorbeeld nauwelijks zicht op de ontwikkeling van de demografie binnen de Nederlandse Afrikanistiek (hoewel juist deze tak in de persoon van Klaas de Jonge de wereldpers heeft gehaald...), en kan slechts constateren dat de belangstelling voor de kwantitatieve studie van migratie en verstedelijking is afgenomen, terwijl de verbreiding van het HIV-virus nieuwe impulsen geeft aan de studie van voortplantingsgedrag en de sociale verbanden waarbinnen dit geordend wordt.

Zwaartepunten: boeren, staat en religie

Boeren, de Afrikaanse staat, en de studie van religie zijn effectieve groeipunten gebleken, en deze thema's beheersen veel van het huidige Afrika-onderzoek, zij het dat de merkwaardige blinde vlek ten aanzien van de Afrikaanse Islam, in 1981 geconstateerd, sindsdien niet systematisch ingevuld is.

Er wordt verschillend gedacht over de mate waarin, met juist deze thema's, de Nederlandse Afrikanisten niet alleen wetenschappelijk, maar ook maatschappelijk relevant bezig zijn en aldus de impliciete belofte waarmaken op grond waarvan de Nederlandse samenleving bereid is gebleken om vele miljoenen per jaar te steken in dit vakgebied. Eén van de sprekers op het symposium waar mijn onderhavige betoog werd gepresenteerd, Jan Sterkenburg, oordeelde zeer negatief: De Nederlandse Afrikanisten hadden ten aanzien van 'de huidige crisis in Afrika' de boot gemist, want van een intensieve, het gehele continent omvattende bestudering van de problematiek van *structural adjustment* was geen sprake, hoogstens van wat detailstudies in de marge. Ik deel noch zijn pessimisme noch zijn behoefte om in eigen doel te schieten. De thema's waarmee Afrika de laatste decades voortdurend wereldnieuws is geweest, kunnen worden samengevat als *politieke instabiliteit en falende voedselproduktie en -distributie, tegen de achtergrond van een diepgaand proces van ideologische en symbolische herstructurering dat vooral etnische en religieuze uitingsvormen heeft*. Indien deze kenschetsing niet geheel overlapt met de thematiek van *structural adjustment* komt dat gedeeltelijk door de eenzijdigheid van de interpretatie die deze term impliceert. Het valt inmiddels niet te ontkennen dat het de Nederlandse Afrikanisten, met hun concentratie op de genoemde thema's, ernst is geweest met het bestuderen van die aspecten van de Afrikaanse situatie waardoor de actualiteit het meest beheerst wordt.

Impliciet snijdt Sterkenburg wel een uiterst belangrijk punt aan dat een van de opdrachten voor de komende decade inhoudt: wil wetenschappelijke produktie maatschappelijk relevant zijn dan volstaat het niet de juiste onderzoeksthema's te kiezen, maar moeten de wetenschappelijke resultaten ook bruikbaar ingebracht worden in de niet-wetenschappelijke kaders van de samenleving. De zichtbare doorwerking van Afrika-onderzoek in de Nederlandse samenleving is beslist te beperkt. De Nederlander blijft nagenoeg onkundig van de wetenschappelijke inzichten in etnische strijd in Zuid-Afrika en elders op het continent, in schuldenproblematiek van Afrikaanse economieën etc. – de televisiebeelden blijven stereotiepen-bevestigend. De doorwerking van zulk onderzoek in het beleid van ontwikkelingsamenwerking is evenzeer gebrekkig. Het kan niet waar zijn dat dit manco geheel aan de ontvangers of aan de

media te wijten is en helemaal niet aan de wetenschappelijke producenten. Wil de bloeiende Nederlandse Afrikanistiek de komende jaren verder uitbouwen en daartoe over de nodige voorzieningen beschikken dan is het zaak de wijdere samenleving en het ontwikkelingsbeleid aan zich te verplichten door met meer concrete, herkenbare en bruikbare producten te komen.

De toekomst: lopende proefschriftprojecten

Bij het inschatten van de ontwikkelingen in de Nederlandse Afrikanistiek voor de volgende decade is het nuttig om stil te staan bij de thans lopende proefschriftprojecten; daaruit zal immers een belangrijk deel van de publikaties in de nabije toekomst te verwachten zijn. Een voorlopig en onvolledig overzicht wordt gegeven in tabel 1. Vrijwel elk project richt zich op meer dan een thema, en de tabel toont deze componenten van links naar rechts in afnemende frequentie.

Wat opvalt, naast een vrij evenwichtige verdeling van onderzoekslocaties over heel het Afrikaanse continent, is het doorwerken van thema's die ook al in de jaren '80 groeipunten waren van het vakgebied: met name staat en maatschappij, boeren en religie. Duidelijk nieuwe groeipunten vormen de thema's vrouwen en milieu: componenten in respectievelijk acht en vier projecten. Tien jaar geleden was van milieu-problematiek nog geen sprake, terwijl ik vrouwenstudies moest identificeren als één van de blinde vlekken in de Nederlandse Afrikanistiek. De opkomst, sindsdien, van deze thema's weerspiegelt uiteraard eerder processen in de Nederlandse samenleving dan in de Afrikaanse. Gezien de oriëntatie van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking op deze thema's is te verwachten dat zij groeipunten zullen blijven in de komende decade.

Het overzicht van tabel 1 is slechts een momentopname. Verscheidene proefschriftprojecten zijn nog niet opgenomen. Bovendien houdt het overzicht geen rekening met het vele onderzoek dat door gepromoveerde onderzoekers wordt verricht. Niettemin mag worden aangenomen dat de algemene trends er niet al te zeer vertekend in naar voren komen. Dit brengt ons op het spoor van blinde vlekken, waarvan ik kort zal behandelen: stedelijke relatiepatronen; de beperkingen van de studie van de staat; materiële cultuur; en taal.

Blinde vlekken en eenzijdigheden

Stedelijke relatiepatronen

De studie van stedelijke relatiepatronen vormt, juist ook in het licht van de door ontwikkelingssamenwerking geformuleerde prioriteiten, een eerste betrekkelijk blinde vlek (een proefschriftproject), die naar verwachting in de komende jaren zal worden ingevuld. Het is jammer dat ik deze blinde vlek ook al tien jaar geleden moest constateren. Het gaat hier om veel meer dan het inspelen op extern geformuleerde onderzoeksprioriteiten. Niet alleen verstedelijkt Afrika steeds meer. Ook vormen de steden bij uitstek de kweekplaats waar – uit de confrontatie tussen een ruraal verankerde traditie enerzijds, en anderzijds de moderne staat en economie, en de door onderwijs, religie en massamedia aangereikte mondiale cultuur – nieuwe ideologische, organisatorische, verwantschappelijke en politieke vormen ontstaan, een naar de hedendaagse wereldwijde verhoudingen gericht Afrikaans leven met nieuwe vormen van gebruik van de stedelijke ruimte, (massa-)consumptie, levensstijl, sociale ongelijkheid, therapeutische systemen en religie. In

voorgaande decennia werd de studie van geïsoleerde dorpsgemeenschappen getransformeerd in die van boeren in relatie tot de staat en de wereld-economie, zozeer dat in de jaren '70 en vooral '80 de Afrikanistiek nagenoeg samenviel met de studie van Afrikaanse boeren; wij zullen thans haast moeten maken diepgaande aandacht te geven aan Afrikaanse stedelingen, over wie wij in verhouding veel minder, en veel minder diepgaande kennis hebben.

Voorbij de staat

Zoals de kwalitatieve en intensieve studie van stedelijke verhoudingen onze fascinatie met de Afrikaanse dorpsleving/boer moet gaan aanvullen, zal de studie van de Afrikaanse staat moeten worden aangevuld met die van *niet-staatelijke vormen van sociale organisatie en machtsuitoefening*. Vijftien of twintig jaar geleden was de gemiddelde Nederlandse Afrikanist een antropoloog die veel verstand had van de, overwegend in verwantschappelijke idioom vervatte, micro-dynamiek van dorpsamenlevingen, maar die nog op zoek was naar het instrumentarium dat hem of haar in staat zou stellen om de doorwerking van de nationale staat en van internationale politieke en economische verhoudingen in het dorpsleven te vatten. Inmiddels is ons systematisch inzicht in de staat, en in zijn relatie met het lokaal niveau, zodanig gegroeid dat het een van de peilers van de Nederlandse Afrikanistiek is geworden; maar daarvoor wordt inmiddels een prijs van eenzijdigheid betaald. Onze aandacht voor de staat en het kapitalistisch wereldsysteem heeft in ons beeld van de Afrikaanse dorpsamenlevingen externe algemeenheden geïntroduceerd die dreigen ons bijziende te maken voor de specificiteit van de eigen, vooral verwantschappelijke logica van die samenlevingen; hier zouden wij nog zeer veel kunnen leren van de klassieke antropologie. Maar welke hedendaagse onderzoeker kan zich nog permitteren en heeft nog de kennis paraat om een Afrikaans verwantschaps- en huwelijkssysteem te bestuderen en op zijn systematische implicaties te doorgronden? Verwantschap in Afrika is weliswaar getransformeerd, maar het blijft een centraal principe vormen in sociale plaatsing van individuen, toegang tot hulpbronnen en statussen, regeling van arbeid, crisis-ondersteuning, etc. En als vroeger levert de interne logica van een specifiek verwantschaps-systeem – ook in getransformeerde vorm – grenzen en mogelijkheden aan het gedrag.

In dit opzicht is de beweging die ik in 1981 signaleerde, 'weg van de klassieke paradigma's', wat al te rigoureuus geweest. Primair etnografische studies zijn ten onrechte 'verouderd' geworden. De nadruk op de staat, hoe leerzaam en heilzaam ook, heeft nog een ander nadeel opgeleverd: een bijziendheid voor die vormen van machtsuitoefening in de hedendaagse Afrikaanse samenlevingen, die nauwelijks of niet met de staat samenhangen en die vanuit een expliciet op de staat gerichte optiek dan ook niet worden verhelderd. Afrikaanse religieuze bewegingen, verwantschap en volkshoofden genereren sociale macht, elk volgens eigen principes. En kerken als generatoren van civiele sociale macht zijn maar een van de talrijke verschijningsvormen van vrijwillige associaties (beroepsverenigingen, sport- en recreatieverenigingen, en inderdaad ook politieke verenigingen) waaruit het moderne Afrikaanse leven wordt samengeknoot. Onder de noemer van 'sociale organisatie' (een inmiddels volstrekt verouderde antropologische term, lijkt het) kan zowel het oude en het nieuwe worden ingebracht in een themaveld dat aanzienlijke continuïteit heeft met de klassieke antropologie, en waarin de moderne staat eerder randvoor-

Thema	project	land	staat en maatschappij	plattelandsontwikkeling	vrouwen	religie	geschiedenis	milieu	sociale organisatie	ideologie, filosofie	recht	armoede en werkgelegenheid	taal, literatuur	stad/plateland	jongeren	verwantschap, gezin, huwelijk	ethniciteit	sociale verandering	onderwijs	culturele identiteit	stedelijke verhoudingen	voeding	kunst
1	x	Afrika																					
2	x	Afrika																					
3	x	Afrika																					
4	x	Afrika																					
5	x	Afrika																					
6	x	West-Afrika																					
7	x	Centraal-Afrika																					
8	x	Botswana																					
9	x	Burkina Faso																					
10	x	Guinee-Bissau																					
11	x	Kameroen																					
12	x	Kameroen																					
13	x	Kameroen																					
14	x	Kenya																					
15	x	Malawi																					
16	x	Malawi																					
17	x	Mali																					
18	x	Mali																					
19	x	Mali																					
20	x	Mali																					
21	x	Nigeria																					
22	x	Senegal																					
23	x	Senegal																					
24	x	Senegal																					
25	x	South Africa																					
26	x	Tanzania																					
27	x	The Gambia																					
28	x	Zaire																					
29	x	Zambia																					
30	x	Zambia																					
31	x	Zambia, Zimbabwe																					
32	x	Zimbabwe																					
33	x	?																					

(freq.) (12) (9) (8) (5) (5) (5) (4) (4) (4) (4) (3) (3) (3) (3) (2) (2) (2) (2) (2) (1) (1) (1) (1) (1) (1)

Tabel 1. Thema's en lokaties van 32 lopende proefschriftprojecten in de Nederlandse Afrikanistiek

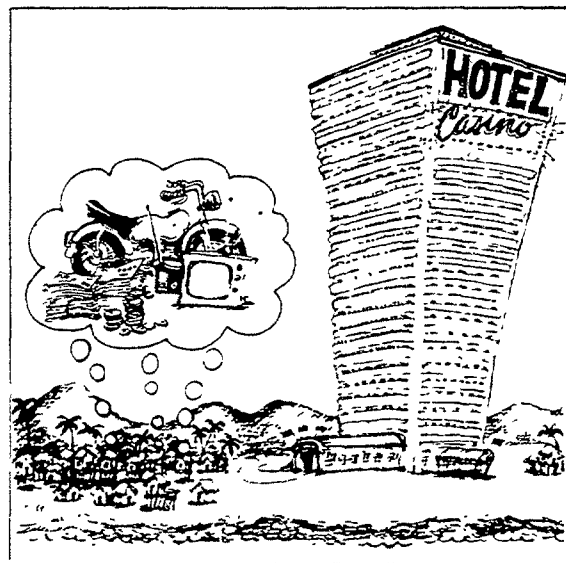
waarde dan centraal gegeven is. Laat mij één kardinale blinde vlek noemen in dit themaveld: *het gebrek aan verwondering, bij de gemiddelde Afrikanist, over het feit dat de formele, bureaucratische organisatievorm in een tijdsbestek van honderd jaar Afrika volstrekt veroverd heeft.* Deze organisatievorm raakt thans het leven van de meeste Afrikanen diepgaand (onderwijs, medische zorg, rechtspleging, kerken), en oefent zo'n onweerstaanbare aantrekkingskracht uit dat ook Afrikaanse initiatieven van zelf-expressie en historische continuïteit (etnische verenigingen, culturele organisaties, culten, beroepsverbanden van traditionele genezers) naar het bureaucratische idioom grijpen. Komt dit alleen doordat die groeperingen in laatste instantie moeten functioneren onder de hegemonie van de eveneens bureaucratisch georganiseerde staat? Maar binnen de staat en daarbuiten is het voornaamste kenmerk van het bureaucratische model juist zijn enorme absorptievermogen voor niet-formele relaties – waarvan wij tot nog toe vooral die bestudeerd hebben die onder de gebrekkige noemer 'corruptie' zijn te vatten. Het hedendaagse Afrikaanse leven legt niet alleen symbolisch maar ook in organisatorisch opzicht een verbluffende organisatorische creativiteit aan de dag, waarin het oude en het nieuwe, het formele en het inhoudelijke, met elkaar onderhandelen op een wijze die tegelijk on-Afrikaans aandoet (dit is het 'Afrika-bestaant-niet' van Lolle Nauta) en wezenlijk Afrikaans blijft. Op dit punt is veel meer onderzoek nodig.

De ervaring van mijn onderzoek naar stedelijke cultuur in Botswana sinds 1988 is dat zulk onderzoek, dat nauw aansluit bij dat naar massa-consumptie, voor de Noordatlantische Afrikanist uitermate onthutsend is, omdat het de schoonheid van het andere (de beroepsmatige troost van Afrikanisten) in eerste instantie verruilt voor de lelijkheid van het schijnbaar eigene: en dat laatste, het duidelijkst belichaamd in de universele formele bureaucratische organisatievorm en de voorwerpen der massa-consumptie, moet wel een blinde vlek vormen, onzichtbaar – als de lucht die wij ons hele leven inademen.

Materiele cultuur en massa-consumptie

Een andere blinde vlek die ik in 1981 signaleerde en die nog steeds bestaat, is de studie van materiële cultuur. Het is in dit opzicht veelbetekend dat musea, vanouds de plaatsen waar voortbrengselen van materiële cultuur worden beheerd en bestudeerd, als arbeidsplaatsen van de hedendaagse Nederlandse Afrikanisten maar een bescheiden plaats innemen: minder dan 5% vindt hier een werkkring, en slechts twee promotieprojecten zijn hierop gericht. Een deel van het probleem ligt in de antiquarische connotaties die museum-antropologie vooral voor niet-ingewijden heeft: wie modern Afrika wil begrijpen heeft toch wel iets beters te doen dan de brokstukken van een onderontwikkeld verleden te koesteren? Toch voeren, niet slechts via Veblens 'ostentatieve consumentengedrag', maar ook via Marx's 'waren-fetisjisme', en langs de spoorwegen, havens en de *tax-free shops* van Afrikaanse en Noordatlantische luchthavens, de wegen vanuit het museum regelrecht het hart van hedendaags Afrika binnen. Onze nadruk op de gestagneerde agrarische *productie* en op de, mede daardoor, problematische voedselconsumptie in Afrika heeft ons te lang de ogen doen sluiten voor de penetratie van massa-consumptie (van kleding, voedingsartikelen, consumentenelectronica, transportmiddelen, cosmetica etc.) als fundamenteel gegeven in het hedendaagse Afrikaanse leven. Massa-consumptie is bezig de voornaamste symbolische

expressie van Afrika te worden, zoals elke symbolische expressie geworteld in de economie, in een dynamisch systeem van sociale ongelijkheid, en in persoonlijke carrière-doelen en daaraan gekoppelde relatieve deprivatie. Door hun karakter van waar en van statussymbool vormen de artikelen van massa-consumptie een belangrijke voorwaarde voor de grote vlucht die loonarbeid genomen heeft. De materiële cultuur van modern Afrika is niet meer primair die van de maskers en de voorouderbeelden, maar wel van gecommificeerde en gefolkloriseerde artistieke productie, en van vernieuwing en uitvinding van materiële symbolen van etnische identiteit. Een veelheid aan geïmporteerde voorwerpen creëert de onmiskenbare basis voor de institutionele vormen waarin deelgebieden van het Afrikaanse leven zijn getransformeerd: het onderwijs, de fa-

briek, het ziekenhuis, het mortuarium, de kerk, het café, het schoolschrift, de balpen, de kaartenbak, het rubberstempel, de stethoscoop, de injectienaald, de koelkast, de naaimachine, de cassetterecorder bieden een samenvattend, sterk mechanistisch en individualistisch model van hoe de moderne wereld eruit ziet, hoe de mens via materiële voorwerpen aan die wereld gekoppeld is, en hoe hij zelf is of zou moeten zijn – in concurrentie met autochtone cosmologische, sociale en lichamelijke voorstellingen en normen. De Noordatlantische Afrikanistiek kan zich eenvoudig niet meer veroorloven deze penetratie van het voor-ons-eigene in het Afrikaans-andere te veronachtzamen. Aangevuld met een sterker problematiseren van de rol van formele organisaties in hedendaags Afrika komen wij zo tot een invulling van wat ook nog steeds, als in 1981, een blinde vlek is in de Nederlandse Afrikanistiek: de studie van Afrikaanse elites.

Taal

In de eerste decennia van de wetenschappelijke studie van Afrika werd, internationaal, het vakgebied gedragen door een nauwe band met de taalwetenschap – zozeer dat voor velen Afrikanistiek nog steeds in eerste instantie Afrikaanse taalkunde is. Als gevolg van voortschrijdende specialisatie, en van het afkalven van de alfa-idealen in de Nederlandse samenleving, vertoont de huidige situatie een bedroevend

contrast: weinigen die, als Nederlandse Afrikanisten, historisch, economisch, sociaalwetenschappelijk etc. onderzoek in Afrika verrichten, leren nog werkelijk een Afrikaanse taal; tenzij wij wereldtalen als Frans, Engels en Portugees – wier bruikbaarheid als *linguae francae* in veldwerk sterk overschat wordt – daarvoor laten doorgaan. Mijn indruk is dat Nederland, met zijn norm van relatief kort veldverblijf voor 'langdurig veldwerk' (ca. een jaar), in dit opzicht ongunstig afsteekt bij andere landen waar de Afrikanistiek bloeit. Van de andere kant, Afrikaans-taalkundigen voelen zich in Nederland in een gezelschap van hedendaagse Afrikanisten steeds meer perifeer. Niettemin vormt taal het belangrijkste verankeringspunt van de etniciteit die het politieke en tot op zekere hoogte het economische weefsel van hedendaagse Afrikaanse samenlevingen vormt, terwijl ook de studie van symbolensystemen (niet alleen in religie en zingeving, maar ook in recht, grondgebruik en landbouw, huisvesting, sexualiteit etc.) zonder grondige kennis van een inheemse taal onverantwoord is. Een voor de hand liggend ontmoetingspunt tussen taalkunde en niet-linguïstische Afrikanisten zou liggen in de sociolinguïstiek van Afrika – een vakgebied dat hopelijk in de volgende jaren zal worden uitgebouwd in Nederland.

Besluit

Vijf jaar geleden werd de Nederlandse Afrikanistiek opgeschrikt door het *Rapport Uhlenbeck*, waarin een buitenstaander korte metten maakte met dit vakgebied. Velen zal de suggestie zijn bijgebleven dat Nederland de studie van Afrika maar moet overlaten aan andere landen die traditioneel meer banden met dat continent hebben. Gedaan in een bloeiperiode van het vakgebied, was deze suggestie destijds al niet serieus te nemen; zij heeft ook mijn gedachten over de ontwikkeling van het vakgebied in de komende decade slechts door tegenspraak beïnvloed. Wordt aldus de mogelijkheid tot rituele zelfmoord niet overwogen, dan blijft er niettemin een dilemma: doorgaan met waarin wij al goed zijn (de aangegeven thema's van de jaren '80), of trachten daarnaast nieuwe wegen in te slaan.

Mijn voorkeur gaat uit naar het tweede alternatief, en ik heb diverse mogelijkheden aangegeven om, de ontwikkelingen volgend die zich op het Afrikaanse continent voordoen, de komende decade nieuwe accenten te geven aan ons Afrika-onderzoek. Ondertussen is er vooral reden tot hoop en een zekere zelfgenoegzaamheid. De studie van Afrika is een bloeiend vakgebied geworden in ons land, en is naar hulpbronnen, personele bezetting en organisatievorm berekend op de taken die haar in de komende decade gesteld worden. Thema's als vrouwen en milieu, hoezeer ook voortvloeiend uit de problematiek van onze eigen samenleving, laten door hun toepassing op Afrika al zien dat een verschuiving optreedt: in plaats van een exotisch ander continent verschijnt Afrika meer en meer als deel van onze totale wereld, waarin onderzoekend personeel, organisatorische kaders, artikelen van massa-consumptie, stedelijke dilemma's, zingeving-problematiek, zelfs epidemiologische verschrompelingen, uitwisselbaar zijn. Indien het mogelijk is de complexiteit van de situatie in een paar woorden samen te vatten, zou ik willen zeggen dat de grote uitdaging voor de Nederlandse Afrikanistiek tot het jaar 2000 is: *het bestuderen van de convergerende tendenzen van de Afrikaanse met de eigen samenleving en het daarin blootleggen van (toch ook bestaande en voor ons onderzoek steeds moeilijker toegankelijke) continuïteiten en transformaties van het historisch andere.*

In dit korte bestek heb ik uiteraard een groot aantal onderwerpen niet kunnen aanroeren. Ik heb moeten afzien van een bespreking van de studie van het recht en de geschiedenis, en kon evenmin ingaan op de verheugende (mini-)trend naar comparatieve en theoretische studies, die gunstig afsteekt bij de beperking tot monografische detailstudies, van een eerdere decade. Etniciteit en religie weten zich verzekerd van mijn warme belangstelling en zullen mij dus de stiefmoederlijke behandeling hier wel vergeven. De rol van wetenschapsprofeet is ook mij niet op het lijf geschreven. In de woorden van Herakleitos: *'De meester, die het orakel van Delfi bezit, zegt niets, houdt niets geheim, maar geeft een teken.'* Ik ben die meester niet.

Prof.dr. W.M.J. van Binsbergen is voorzitter van de Werkgemeenschap Afrika, bijzonder hoogleraar aan de vakgroep CA/SNWS van de Vrije Universiteit van Amsterdam, en als onderzoeker verbonden aan het Afrika Studiecentrum te Leiden.

Verwijzingen

Voor dit artikel heb ik afgezien van specifieke literatuurverwijzingen: deze zouden onvermijdelijk zo selectief zijn dat onrecht gedaan zou worden aan de overgrote meerderheid van het werk dat Nederlandse Afrikanisten in de afgelopen jaren hebben geproduceerd. Overzichten van de Nederlandse Afrikanistiek tot het begin van de jaren '80 zijn te vinden in: Agence de Coopération culturelle et technique (red.), *Etudes africaines en Europe: Bilan et inventaire*, Parijs: Editions Karthala, 1981, en in P. Kloos & H.J.M. Claessen (red.), *Current Issues in Anthropology: the Netherlands*, Rotterdam: Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging. Mijn overzichtsartikel, waarnaar wordt verwezen, staat in laatstgenoemd boek op pp. 45-48. Mijn stuk 'Reflections on the future of anthropology in Africa', is verschenen in: C. Fyfe (red.), *African futures: Twenty-fifth Anniversary Conference*, Edinburgh: Centre of African Studies, Seminar Proceedings, No. 28, pp. 293-309.

Vooralsnog ontbreekt een bibliografie van de Nederlandse Afrikanistiek na 1980; de WGA is doende dit hiaat op te vullen. Intussen is veel informatie over lopend onderzoek en publikaties sinds 1980 te vinden in de Newsletter on African Studies in the Netherlands, een uitgave van het ASC. Het wel en wee van de WGA is gedocumenteerd in G. Hesselink, *10 jaar Werkgemeenschap Afrika, 1979-1989*, Leiden: WGA/ASC, 1990. Gegevens over het huidige bestand aan Nederlandse Afrikanisten zijn ontleend aan mijn *Verslag WGA ledenenquête 1990-1991*, waarvan op korte termijn een definitieve versie beschikbaar zal komen.